

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Zafše še fšelico džečiskom zvravilo

ANNA RAMŠÁKOVÁ

Kto z nás by si nepamätal aspoň jednu z tradičných ustálených úvodných viet rozprávok? Kto z nás by sa nevrátil rád do čias detských huncútstiev a zábavy? S priznanou nostalgiou sa zastavujeme v okolitých kníhkupectvách a poľahkávame krásnu farbistú knižku detských rozprávok, lahodiacu očiam i duši. I napriek uponáhľanej dobe aj dnes je bytie rozprávky (neraz takmer stratené alebo často na určitý čas pozabudnuté) bytím v nás. Je zakorenené v neumierajúcej viere človeka vo víťazstvo dobra a spravodlivosti, v nádeji potrestania bezprávia a ľudskej zloby.

Jeden z našich prvých zberateľov a tvorcov kánonu klasickej slovenskej ľudovej rozprávky Pavol Dobšinský mal nepopierateľne pravdu, keď hovoril o jej mnohorozmernosti. „Pokladmi nazvať jich dlužno, že sú opravdivé poklady národného ducha a reči, majúce samy v sebe veľikú, mythologickú (často pritom i historickú) národnostnú a hlavne filologickú silu.“ (Profanová, 1986, s. 391) „Len človek oči otvára, keď mu túto alebo druhú vec tak pomenujú, a to dobre slovensky, ako on ju pomenovať nikdy nepočul.“ (Tamže, s. 392) Dnes sa situácia, prirodzene, zmenila. Niektorí súčasní autori rozprávok cieľavedome a prvoplánovo vnášajú do svojich textov tie nárečové podoby slov, ktoré niektorí detskí čitatelia už nepoznajú.

Dôkazom, že nejednen nárečovo zdatný rozprávkar žije aj na horných Kysuciach, sú napríklad knižky *Kysucké rozprávky* (Pajonk, 2004), *Kysucké rozprávky II* (Pajonk, 2005), *Drotárova palica* (Pajonk, 2006), *Vili víly vence* (Marec, 2007) a i. Dej rozprávok sa tematicky a geograficky viaže na kysuckú oblasť. Nespornú autenticitosť príbehov takisto podporuje výskyt dialektizmov, ktoré neraz pomenávajú už zaniknuté reálie, a dodnes používaných pomenovaní chotárov a priezvisk niektorých postáv. Hlavné postavy – ľudia, ale i zvieratá – sú nositeľmi tých najrozmanitejších vlast-

ností. V príbehoch sa stretne so spohodlnenou Žofkou zo Svrčinovca od *Jurišty*, zlou Veronou z *Vyšneho konca* v Čiernom, so starostlivým pracovným otcom z Oščadnice *U Lalíka*. Zoznámime sa s múdrou prepeličkou či s múdрым dedom Filipom, s Matúšom a Hanou zo Skalitého alebo s pastierom z Vychylovky, ktorý rozumel reči zvierat. Očari nás víla *Kisuca*, takisto Betka – víla jednej briezky, ktorú chcel vyňať vechý starček. Dozvieme sa, ako vznikla fujara.

Možno ste o tom ešte nepočuli, ale Vietor, Víchor a ich starý otec Severák kedysi žili v Oščadnici (pozri Pajonk, 2004, rozprávku O Severákových synoch). Víchor zle pochodil vo svojej službe vo svete. Viac prerobil, ako zarobil, a preto ho otec vyhnal z domu, z vrchu *Veľka Rača*. Dnes už lieta po celom svete. Vytrhol nejednu *šteku* (tenšiu úzku drevenú dosku, latu) z plota v nejednom *placi* (osade, dvore). Niekedy prífúkal takú búrku, že ňou vyhnal *džefki* a *baby* z lesov a lúk, kde *byly na jahody, maliny, borofki* (čučoriedky) alebo *ostrizanki* (černice). Neraz tak rýchlo *učekaly voslep* (bez rozmyslu, zmyslov zbavené) *po fšelijakich grapach* (brehoch, strmých svahoch), *groňach, polanach, prilohach* (pasienkoch, lúkach) a *kempach* (navršených hromadách, hrbach, kopách), *až z baňek* (kanvic) vysypali všetky lesné plody, ktoré trpezlivo zbierali celý deň. Prevažne im však počasie prialo. Keď si potrebovali na chvíľku odpočinúť, v *hušču lebo v hore* si vyhládli nejaký *pňok* (peň), na ktorý sa usadili, porozhliadli sa po okolitej prírode a mohli *stynkač* (vzdychať, stonať) od údivu. Po prvej práci ich čakala ďalšia. *Keč prišly z hory a doňesly baňku borovek, upekly borofčor* (koláč z kysnutého cesta navrchu posypaný čučoriedkami).

V lesíkoch a horách takisto zbierali huby: *smrže, kurki, majofki, pňofki* (bot. podpňovka obyčajná) – *te su dobre zavarene nakislo, mašľoki* (bot. masliak obyčajný), z ktorých *še zlupuje koška z hlafki, zajačiki, pašenčory, kozoki, brezofki, ošikofki, ale najľepše su hripi* (bot. hrib smrekový). *Teš še zberaly šipofki* (šípky) a *glgofki* (plody hlohu) *do čaju*. Na liečivé bylinkové čaje sa zbierali mnohé *želiny*: *kamelki*, v ktorých sa *kupaly male džечи, pyr*, ktorý rástol *na roľi, praslička, mojik* (bot. púpava), ktorý *maju rady zajace, šafran, ochvatnica uročnica* (bot. bôľhoj lekársky), *zimzel'ň* (bot. zimozelen), o ktorom *vrvav, že je od rakoviny, pelonka* (bot. palina obyčajná), *podbapščok* (bot. skorocel), *lopuch, trezalka, prdl'ina* (bot. žihľava dvojdomá), ktorá slúžila aj na kýmne účely ako krmivo pre hydinu a *sviňi do žraňice*,

podbeľ, kery kvitne skoro na jor, mata, mačerina duška, vol'i chvost (bot. divozel veľkokvetý), *feňikel', koščihoj, myši chvost, repik, dobra myš'el', šalvia, česneček, hluchafka, čiščec, medofka, kera pekne voňo* alebo aj *fortuška* (bot. alchemilka obyčajná).

Kysucká dolina bola bohatá nielen na lesné plody, ale aj na lesnú zverinu – na *srny a jel'ene, medvedže, liški a kuny, jazvece, orly* a mnohú inú zver, ktorú bolo treba chrániť. Prvým poľovníkom, ktorý sa ich ochrany ujal, bol niekdajší drevorubač Michal (pozri Pajonk, 2004, rozprávku O poľovníkovi Michalovi). Najskôr si však musel vytrpieť toľko bolesti, koľko si kedysi vytrpeli štvané a lapané zvery od svojich prenasledovateľov. Zvierací súd ho zakliat a vtedy zrejme ešte nežili *vruški* (veštkyne), aby mu pomohli. Po roku kliatby sa premenil do ľudskej podoby a vtedajší pán hradu Strečno ho vymenoval za prvého poľovníka na Kysuciach.

V dávnejších časoch si nielen poľovníci stavali *cholvarki* (letné pastierske obydlia s maštal'ou na holiach), ale takisto hospodári, ktorí si ich budovali prevažne *na leto*, aby v ich blízkosti *pašli kravy*. *Prvej ši bes chraptoka* (druhu kravského zvonca) *jednu kravu ňevidžel*. *Ňezvoňily pekne, lebo to še robilo s pľechu, aľe podľa ňeho ši poznol, kaje še či krava paše. Paster mušol dovač pozor*, aby sa kravičky *ňenažraly čerstvej džačel'iny* (bot. ďateľina lúčna), *lebo by ich zdulo*. Tiež sa však báli, *aby še kravy ňegžily* (nestrečkovali), aby si neublížili či sa nedokaličili, lebo nejedna kravička tak *skokala, až oko vybila*.

Mnohokrát na Kysuciach tak bolo, nie ako *fčil'* (teraz), že *džeči* nemali *bavidla* (hračky), *baviački na rozdavaňe*. Často sa hrávali s predmetmi domácej potreby. Nejednej gazdinej *vyvlakaly* (povyťahovali, povyvliekali) *hrnce, rendľiki* (kastróly na troch nohách), *kofľiki* (plechové hrnčeky, plecháčky), *lyški, miski, pretaki* (sitá) *na muku, švrľoki* (habarky), *kladžifka, pyntl'iki* (nádobky na pitie liehovín so širokým dnom a úzkym hrdlom), *žufaňki* (naberačky) alebo *kijonki* (piesty na pranie bielizne). *Aľe najračeľ chodžily bačľajuće* (prehrabujúce, hľadájúce, snoriace) *po povaľe*. *Tam fšel'ico našly, fšecko poprevracaly, ňišť ňeostalo na svojim mešče*. *Prebavily še tam aj cele dopoledňe*. Času na zábavu a bezstarostné šantenie však bolo málo. Keď z *džečiska* (dieťaťa) vyrástla urastená *džefka* (dospelé dievča) či *mladžeňec* (slobodný mladý muž), museli vedieť udržať v rukách hrable alebo opraty, museli vedieť zastať nejednu ženskú a chlapskú robotu. *Marija,*

co še kysucké ženičky trovy i zboža v džichtuľi (plachte na nosenie trávy, trávnicí) *nanošily!* *Džif, že ešče chrbet im ostal cely!* A koľko roboty musela zastať drobná *Verona Drabinuľa!*? (pozri Marec, 2007, rozprávku Vrátené, nevrátené). Musela sa poriadne obracať, aby ráno obriadila statok, nachystala mužovi skromné jedlo do hory, a keďže *džečisk bylo sedžem*, odrezala im aspoň po kúsku chleba a za skutočnou robotou, za tou ešte len utekala na tvrdú kamenistú roľu. Možno medzitým ešte *sypla kuram dake zbože* (obilie), *až džubaju* (zobú, d'obú), a *hybaj na zohon* (roľu, pole). A to nie naľahko. So sebou viedla kravy na pašu, *džečisko* – najmladšieho Adamka – *dala do hacki na chrbet*, lebo *ftedy ňebylo žadnych kočarof* (detských kočiek) *jako teras*, a *do ruki vžala motyku*. Celý deň kopala tvrdú zem, ale keby aspoň *tri baby stanuly na zohon, do chvíľe by byl skopany*. Adamko si spokojne ležal *f kol'ebadlach* (poľnej kolíske z plachty natiahnutej na troch drevených nohách) a ani si nevšimol, kedy jeho *mamka* rýchlo odišla od práce ku kravke, ktorá sa ťažko telila, a pritom zabudla na syna. A večer? *Verona* ozlomkrky utekala k dieťaťu. Dieťa však ani *brudne* (špinavé) *ňebylo*, *dogebzdrene* (zafúľané), ani *ho ňedrglovalo od žimi* (triaslo od zimy), *ňežgrapelo* (silno, usedavo neplakalo). *Maľatko* (malé dieťa) *maľučke* (veľmi malé), *ňeurokom* (veru, naozaj, skutočne, nech neurieknem) bolo pokojné, čisté, sýte a zavínuté v *povojňiku* (páse z domáceho plátna, ktorým obrúcali dojča). Od toho dňa Adamko ani čo by zo vzduchu žil a rástol. Bohatej sedliacke Justíne táto „nespravodlivosť“ nedávala spávať. Ako sa len na *takeho žebroka*, na takého *boroka* (chudáka) mohlo usmiať šťastie? Justína *furd zygala* (húdla) do Verony, kým sa od nej všetko nedozvedela. A tak aj ona zanesla svoju Aničku na roličku. Ale tu sme len na začiatku jej vlastného príbehu. Prezradíme vám aspoň toľko, že by rozprávka nebola rozprávkou, keby aj tu pýcha a zlo nedostali to, čo si zaslúžili.

Dovno, barzo dovno, keď „Kysuca bola veľmi nevyspytateľná rieka, divoká a nespútaná vo svojej mladosti na horných tokoch v tajuplných horách“ (Marec, 2007, s. 60), aj rieky mali svoje víly (Marec, 2007, rozprávka Prvý kysucký pltník). *Výla Kisuca*, rovnako ako rieka, vedela byť dobrá a štedrá voči ľuďom. Dokázala tiež prejaviť svoju nevôľu a hnev voči ľudským vrtochom. Chybou či možno prekliatím našej víly bola skutočnosť, že sa zahľadela do *Bystryca*, syna starého vладыky. Nemožno povedať, že by *Bystryc ňemol moc ščašča u džefčack, byl zgrabny* (šikovný, k svetu).

Ale ako to už v čarovných príbehoch býva, *Bystryc* sa zaľúbil do *vyly Kisuce*. U mladých ľudí z Kysúc to s láskou bývalo tak, že *pokal' džefka nedostala od mladženca džuboka* (bozk), *ňemohla še ufač, že budže za ňu chodžič*. A i keď medzi našimi zaľúbencami *byla barzo veľka laska, aj džubok*, ba dokonca aj reč *o svadžbe* (svadbe), ich životy bolo veľmi ťažké spojiť. Boli odsúdení na *veľke tropeňe* (trápenie) a *čaški kriš* (ťažký kríž). V jednu noc, keď *Bystryc* nešiel za milou *Kisucou*, ako sa dohodli, *rieka nabrala na vody* (rozvodnila sa), začala ukazovať svoju strašnú odvrátenú tvár. *Bystryc* bojoval s riekou *Kysucou*, *barzo teho potstupil* (veľa si toho vytrpel), až kým sa zdivený príval nevrátil spolu s ním do pokojného Váhu, kde *Kysuca* nemala nad ním nijakú moc. *A Bystryc* prežil. *F kal'nych vodach* sa zachránil vďaka hrubej borovici, ktorej sa chytil. A ako sám autor rozprávky napísal, možno to bol práve *Bystric*, ktorý sa takto stal prvým kysuckým pltníkom.

Zrejme sa vám to bude zdať neuveriteľné, ale na *Kysuciach* v dávnej minulosti neboli *furmani*. Kedysi kysuckí ľudia zašli do hory, nazbierali *patyky* (suché vetvy, suché prúty) a *chvojínu* (konáre ihličnatých porastov, čečínu), poriadne zviazali a svoj náklad nemuseli niesť. Stačilo ho poháňať šibajúcim prútom a náklad si sám vykračoval domov (pozri Pajonk, 2004, rozprávku O urazenom dreve). Nuž veru, bola to veľká pomoc. Pretože keby *gaždžiny* z horných Kysúc najali na túto prácu *furmana*, museli by pripraviť jedlo hodné jeho stotočnej tvrdej práce. *Prvej medzi najľepše jedla* patrili *capki – haluški ze žemňokof*, niekedy sa *scedzene omaščily oškvarkami*. Keď stotočnému *furmanovi* dali *plechaček* (plechovú nádobu, hrnček), *lebo lo-vych* (hlinenú nádobu na mlieko) *skiščaneho m'leka*, *lebo čerstvo podojeneho slatkeho m'leka hnet z hrotka* (drevenej nádoby na dojenie mlieka), lepšie sa mu odvdáčiť ani nemohli. Na cestu mu zabalili *jakušika vyslušku – fajne pol'ešňiki* (jedlo z postrúhaných zemiakov, múky a masti, zemiakové placky), *kere byly najľepše, keč še pekly na starosveckim pecu a na kapustnych listach*. *Al'e gaždžina, kera chlopom navarila šindžel'ňoki* (trhané halušky z tvrdého cesta) – *tag volaju škubane haluški chlopi, keri struhal'i šindžel' – tu sebe považoval'i, lebo tu – na Kysuciach – še najčaščejše varyla kapusta*. *Fajne a starosvecke jedlo* *byla aj bryja* (slivková polievka), ktorá sa varievala v jeseni. *Keč še začnuly šľifki zapaľovač do ružova, natrhaly še a daly še uvaridž do hrnca*. *Pridala še zasmaška, aby byla huščejša, aj zatrepka a jedla še ze žemňokami*. A keď bola práca na roľi, *varily še jednoduche jedla*.

Rano še navarilo žemňočonki (zemiakovej polievky) a chleba kus ku temu. Veľmi chutné boli aj pučki (kaša z múky), ale na pučki še najprf mušalo natredž (trením získať, namlieť) muki na žarnach (okrúhlych mlecích kameňoch na ručné drvenie a mletie nelúpaného obilného zrna) ze žita. Deťom sa varili predovšetkým drobance (múčne jedlo varené v mlieku). Zamešila še muka z vodu, cesto še mušalo rozdrobič na kuščički a dalo še varič do horuceho mľeka. Omastilo sa to lyšku masla (lyžičkou masla). Z múky tiež varili čer (múku zaváranú do vody). A na Sviatok všetkých svätých sa piekli kapušňoki. Zrobilo še kysnute cesto a do ňutra še namesto maku lebo jablek dovala kapusta, kera še prettym udušila s cukrem a škoricu na mašči.

Pre záujemcov a milovníkov nárečovej lexiky obce Turzovka v hornokysuckej oblasti sú nárečové slová a doklady určite prínosom. Ale pre takého Matúša a Hanu, chudobných ľudí z Kudlova v Skalitom (pozri Pajonk, 2004, rozprávku Ako ušiel kohútik zo Skalitého), mal veľký význam obyčajný kohut. Podarilo sa mu totiž svojim pánom vyhrabkať na pol'u nevidané bohatstvo – orty (peňažné jednotky v hodnote štvrtiny zlatého, 25 denárov; pozri Historický slovník slovenského jazyka III, 1994) a polbaceny (staré platidlá). I keď sa mu páčilo jeho bidlo, ušiel od nich, pretože chceli viac bohatstva, než potrebovali. V Megoňkach žil aj verný psík Bosík (pozri Pajonk, 2004, rozprávku Ako Bosík strážil kabát), ktorý dobre zavracaľ svojmu pánovi zatúlané húsky z džačeliny, jačmeňa, žita, chribice (zrnoviny podobnej raži, ktorá slúžila na prípravu jedla) i zboža.

Vráťme sa napokon ešte k spomínaným vruškam (ženám, ktoré predpovedali budúcnosť, veštkyňiam). Ignác zo Svrčinovca (pozri Pajonk, 2005, rozprávku O lenivom Ignácovi) mohol by vám o nich porozprávať, keby ešte žil. Mal svoju osobnú skúsenosť. Poznal babku zo Skalitého, ktorá bola veštkyňou. Chcel ju požiadať o radu, ako zbohatnúť. Ona mu poradila, ale keby byl zgrabny (šikovný) a do fšeckeho richtovny (pohotovosť, šikovnosť) a spravil, co oko vidželo, mal by sa dobre. Ťažko je však pomáhať človeku, ktorý robič nechce. Keby nebol l'achkochľebňik (príživník, človek, ktorému sa nechce pracovať), zasial by nejaké zbože ako múdra a pracovitá Johanka (pozri Pajonk, 2005, rozprávku Johankin sen) a mohol si ho z roka na rok zhromažďovať f štrychu (veľkej truhlici na obilie). Zo zboža by si dal pomľeč muku a jeho žena Žofka by napiekla nielen pol'ešňiki (zemiakové placky), ale aj iné dobroty – tvarožňikof, na svjotki kachľički (plnené kysnuté

koláče v tvare štvorca) *s tvarohem, alebo aj z makem, z hruškami aj fšeličim, vinšovňiki* (koláče pre vinšovňikov) *pre každého vinšovňika*, ktorého by určite s radosťou privítali *ve Viliju*, pretože vraj vinšovníci nosili *ščašče* (šťastie) *do chalupy*. Ale komu niet rady, tomu niet pomoci. Chudoba ho mala až do konca rozprávky vo svojej moci.

Nuž ale aj noc má veľkú moc. O tom sa presvedčila istá babka z Čadce na *Megoňkach* (pozri Pajonk, 2006, rozprávku Ako starinka potrestala zlodeja). Táto starká mala veľmi rada *pol'ešňiki*, ktoré jej však noc čo noc niekto kradol. *Ke'lo* (kol'ko) jej ich zlodej *spratol* (zjedol, zožral), to si už nepamätá. *No niko-mu še ňekrenkovala* (nesť ažovala sa), ale hneď sa postarala o poriadnu príučku pre zlodeja. O akú, to už nebudeme prezrádzať. Lebo ten, kto je zvedavý, nech vie, že je toho ešte veľa, ale to si až nabudúce povieme.

LITERATÚRA

DODEKOVÁ, Eva: Charakteristika nárečovej terminológie Turzovky. Rigorózna práca. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského 2002. 154 s.

DUŠALOVÁ, Anna: Nárečový slovník obce Turzovka. Diplomová práca. Bratislava: Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave 1997. 82 s.

HABOVŠTIAK, Anton: Atlas slovenského jazyka. 4. Lexika. Časť prvá. Mapy. Bratislava: Veda 1984. 464 s. – Časť druhá. Úvod – Komentáre – Dotazník – Indexy. Bratislava: Veda 1984. 368 s.

Historický slovník slovenského jazyka. 3. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1994. 656 s. ISBN 80-224-0429-2.

MAREC, Jozef: Nárečie Veľkej Turzovky a jeho pôvaby, s. 189 – 215. In: Turzovka krížom-krážom. Zost. Ivan Gajdičiar. Turzovka: Spolok priateľov Turzovky, občianske združenie 2010. 504 s.

MAREC, Jozef: Vili víly vence. Žilina: Artis Omnis, s. r. o., 2007. 81 s. ISBN 978-80-968845-9-9.

PAJONK, Anton: Drotárova palica. 1. vyd. Žilina: akad. mal. P. Choma 2006. 64 s. ISBN 80-968682-7-6.

PAJONK, Anton: Kysucké rozprávky. 1. vyd. Žilina: akad. mal. P. Choma 2004. 100 s. ISBN 80-968682-3-3.

PAJONK, Anton: Kysucké rozprávky 2. 1. vyd. Žilina: akad. mal. P. Choma 2005. 99 s. ISBN 80-968682-5-X.

PROFANTOVÁ, Zuzana: Pavol Dobšinský a slovenská paremiológia. In: Slovenský národopis, 1986, roč. 34, č. 3, s. 391 – 392.

Slovník slovenských nárečí. I. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994. 936 s. ISBN 80-224-0183-8.

Slovník slovenských nárečí. II. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 2006. 1066 s. ISBN 80-244-0900-6.